

Згасаюча веселка Південної Африки

Насильство проти іммігрантів у ПАР — це не лише національна криза, а й загроза майбутньому панафриканської солідарності

27 травня 2026 року літак Boeing 787-9 Dreamliner авіакомпанії Ethiopian Airlines приземлився в міжнародному аеропорту Котока в Аккрі під радісні вигуки пасажирів. Це була перша група ганських іммігрантів, евакуйована з ПАР через спалах протестів і насильства проти африканських мігрантів, який вивів країну на перші шпальти світових ЗМІ. Їхнє повернення було не просто екстреною евакуацією, а початком нової глави довгої і досі не завершеної історії боротьби ПАР з антиафриканським насильством – стійкою формою афрофобії, яка загрожує єдності континенту і панафриканським ідеалам.

Протести почалися наприкінці квітня і протягом травня набрали обертів в багатьох містах, зокрема в провінції Гаутенг, Дурбані, Кейптауні, Іст-Лондоні, а також в деяких районах Преторії та Східного Кейпа. Їх живлять емоційно заряджені поляризуючі наративи, поширювані антимігрантськими силами, які звинувачують іноземців в тому, що ті забирають робочі місця, приносять в населені пункти наркоманію і обтяжують соціальні служби.

За цей час на перший план вийшли дві основні антимігрантські групи. Це Operation Dudula, відгалуження однієї з фракцій руху Put South Africans First, і March and March на чолі з радіоведучою та активісткою Жасінтою Нгобезе-Зумою. Ці сили використали гнів і розчарування пересічних південноафриканців, особливо темношкірої більшості, щоб зробити з мігрантів-заробітчан цупів-відбувайл.

Найбільше занепокоєння викликає той факт, що їхня загрозлива риторика в поєднанні з прямими діями – методами самосуду, такими як поквартирні пошуки нелегальних іммігрантів, виявилася жахливо ефективною. Життя іноземців руйнується, їх виганяють з роботи і бізнесу, і загалом ПАР стає небезпечною для них. Африканців, включно з тими, хто перебуває на життєво необхідному

антиретровірусному лікуванні, витягали з лікарень, а часті напади на пологові клініки в Гаутензі позбавили медичної допомоги вагітних іноземок. У Квазулу-Наталі школярів змушували залишатися вдома. Зараз, після того як антимигрантські групи оголосили 30 червня крайнім терміном масової депортації, багато хто боїться повторення погромів 2008 року, в результаті яких загинуло 63 людини і понад 100 тис. стали переселенцями.

Власне, жодна з цих трагічних подій не нова. Після падіння апартеїду в 1994 році ПАР пережила вже не одну хвилю антимигрантських настроїв і насильства. З 1994 року до грудня 2025-го було 1295 випадків насильства проти іммігрантів. Ці напади призвели до пограбування 5648 магазинів, вбивства 696 осіб і вимушеного переселення ще 128 758 осіб. Піку насильство досягло в 2008 році, коли було зареєстровано щонайменше 150 інцидентів. Відтоді щороку фіксується в середньому 59. Жертви, за нечисленними винятками, ті самі: громадяни сусідніх африканських держав, таких як Лесото, Мозамбік і Зімбабве, а також ті, хто приїздить з більш віддалених країн, таких як Гана та Нігерія. Тому варто звернути увагу на те, якими словами зазвичай описують ці напади.

Не просто ксенофобія, а афрофобія

Термін «ксенофобія» став загальноприйнятим для позначення періодичного насильства проти мігрантів в ПАР. Але ксенофобія в точному значенні означає ворожість до іноземців загалом. Те, що відбувається в ПАР, краще охарактеризувати як афрофобію, тобто упередження конкретно проти людей африканського походження. Це надзвичайно важливий нюанс для країни, яка зародилася як колонія поселенців і де чорношкірі вже давно борються за свою ідентичність проти економічно сильніших білих африканерів, а тепер – проти інших африканців-мігрантів. Цим самим словом можна назвати паралельну динаміку на всьому континенті, де міграція продовжує викликати напруженість, незважаючи на прагнення Африканського союзу (АС) до вільного пересування й інтеграції.

Так, масові депортації африканських мігрантів проводили ще кілька африканських держав. В 1969 році Гана, посиляючись на «Наказ про дотримання міграційного законодавства», вигнала від 140 тис. до 200 тис. осіб, переважно нігерійців, буркінійців, тоголезців та івуарійців, через страх росту безробіття. Нігерія в період з 1983 до 1985 року депортувала понад два мільйони іноземців, переважно ганців, у відповідь на погіршення економічної ситуації, а також через нібито причетність мігрантів до злочинів. Танзанія в 2013 році наказала покинути країну понад 53 000 нелегальних мігрантів з

*Реакція уряду ПАР на це
жахливе насильство, на
жаль, була
недостатньою для
забезпечення порядку, що
разюче дисонувало зі
словами президента*

Але тільки в ПАР афрофобія набула такої масовості й такої руйнівної сили з елементами погромів і самосуду. Це зумовлено унікальним соціоекономічним контекстом країни та наслідками апартеїду. Попри те, що демократичні реформи скасували законодавчу сегрегацію ще кілька десятиліть тому, структурний спадок апартеїду й досі визначає економіку ПАР, тому південноафриканське суспільство є одним з найбільш нерівних у світі. 10 відсотків найбагатших жителів країни – переважно білі. Білі південноафриканці, які становлять близько 7 відсотків населення, як і раніше, контролюють непропорційно велику частку корпоративних активів, землі й капіталу. Чорні ж південноафриканці (близько 82 відсотків населення) обмежені в можливостях і стикаються з постійно високим рівнем безробіття.

Політика виправлення наслідків апартеїду, зокрема програма Broad-Based Black Economic Empowerment і розгалужена система соціальних виплат, сприяла формуванню темношкірого середнього класу й еліти, але не змінила докорінно структуру економічної влади. Расова приналежність і економічна влада досі тісно пов'язані. Тож не дивно, що антимігрантські настрої та звинувачення іноземців в тому, що вони забирають робочі місця, широко поширені в бідних районах (а більшість чорних південноафриканців навіть через кілька десятиліть живе саме там).

Але, хай які різні погляди можливі, винити іммігрантів в соціальній кризі в ПАР несправедливо. Їх близько трьох мільйонів – не більше п'яти відсотків від загальної кількості населення ПАР, яка становить 62 мільйони чоловік.

Обурливі твердження часто розсипаються після ретельного аналізу. Наприклад, два недавні дослідження показали, що «82 відсотки працездатного населення ПАР віком від 15 до 64 років – не мігранти, 14 відсотків – внутрішні мігранти, тобто ті, хто переїхав з однієї провінції в іншу в минулі п'ять років, і лише чотири відсотки можна віднести до іммігрантів». І хоча показники безробіття серед іммігрантів часто нижчі, ніж серед інших категорій населення, це не

тому, що вони «забирають роботу» у південноафриканців. Скоріше тому, що вони частіше погоджуються на нестабільну, неофіційну, низькооплачувану роботу без соціальних гарантій і офіційних контрактів – умови, за яких багато місцевих жителів працювати не хочуть або не можуть.

Факти спростовують також інше поширене звинувачення: що іммігранти домінують в місцевій торгівлі й витісняють південноафриканських підприємців. Насправді менш ніж двоє з десяти власників неформальних бізнесів є іммігрантами. До того ж підприємства, які належать іммігрантам, роблять значний внесок в місцеву економіку.

Реакція уряду ПАР на це жахливе насильство, на жаль, була недостатньою для забезпечення порядку, що разюче дисонувало зі словами президента. До того ж публічні заяви деяких міністрів не сприяли заспокоєнню, а деякі з них, здавалося, навіть схвалювали насильство. Така слабка й неоднозначна реакція серйозно погіршила відносини ПАР з сусідами, через що кілька африканських послів і високих комісарів на знак протесту бойкотували заходи з нагоди Дня Африки в ПАР. Та й усю Африку відчутно шокувало, що країна, відома боротьбою чорної більшості проти апартеїду, яка стала чинником panaфриканської і світової солідарності, тепер асоціюється з нападами на інших африканців.

Континентальний підхід до дій

Звичайно, багато африканських держав прагне знайти спосіб відшкодування насильства, якого зазнали їхні громадяни. У всьому регіоні дедалі частіше лунають заклики вжити заходів у відповідь, що відомо як «дипломатія наслідків». Все більше людей боїться посягань на бізнес-інтереси ПАР за кордоном, як бувало під час попередніх хвиль афрофобного насильства.

Хоч як би це суперечило здоровому глузду, варто наголосити, що заходи у відповідь без пошуку альтернативних рішень тільки поглиблюють кризу й до того ж поставлять під загрозу дещо ширше – єдність континенту. Незважаючи на зростання популістичного насильства, лише третина дорослого населення ПАР ставиться до іммігрантів різко негативно, а тих, хто схвалює насильство, ще менше. Тому крайні заходи, мало того, що зазвичай передбачають покарання всіх за дії меншості, можуть повернутися бумерангом і штовхнути більшість в обійми провокаторів.

Відповідно до основоположних принципів Африканського союзу,

держави-члени відповідальні за захист осіб, що перебувають під їхньою юрисдикцією, від будь-якої дискримінації та шкоди з боку як державних, так і недержавних суб'єктів. Масова депортація також є серйозним порушенням пункту 5 статті 12 Африканської хартії прав людини та народів. Тому будь-яке порушення з боку держав-членів може бути виправлено в межах повноважень Ради миру та безпеки АС або Африканської комісії з прав людини та народів, до держав-порушників може бути застосовано санкції, а також висунуто вимогу відшкодувати збитки.

Деякі держави, як-от Гана, вже взяли це на себе. В травні Аккра офіційно звернулася до Африканського союзу (АС) із закликом посилити механізми контролю за виконанням державами-членами зобов'язань, передбачених Установчим актом і Хартією прав людини та народів, створити місію зі встановлення фактів для розслідування першопричин насильства, а також сприяти налагодженню діалогу й примиренню. АС поки не надав офіційної відповіді і не почав офіційного розслідування, як вимагали. Натомість питання було внесено до порядку денного для офіційного обговорення на Восьмій піврічній координаційній зустрічі, яка відбудеться 27 червня в Єгипті.

Але цілком очевидно, що це чудова нагода для Африканського Союзу довести, що він не зовсім беззубий, яким його вважає багато хто на континенті.

Переклад з англійської Дар'ї Прусенко

Зікора Ібе

Зікора Ібе (Zikora Ibeh) — дослідниця, оглядачка, авторка подкастів і активістка, зацікавлена в соціальній і гендерній справедливості. Вона прагне змінити ситуацію в суспільстві через адвокацію публічної політики, дослідження практичних заходів та адвокацію в медіа.

